

ПРАВОСУДДЯ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ, КРИМІНАЛЬНИЙ, АДМІНІСТРАТИВНИЙ, ЦИВІЛЬНИЙ ТА ГОСПОДАРСЬКИЙ ПРОЦЕС

О. Батюк,
аспірант Волинського державного університету
ім. Лесі Українки, м. Луцьк

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ОСОБИ, ЯКА ОБВИНУВАЧУЄТЬСЯ У ВЧИНЕННІ ЗЛОЧИНУ

Перш за все при розгляді даної проблеми потрібно наголосити про її актуальність у сьогоденні. Саме вона базується хоча б на недавніх подіях, пов'язаних із обвинуваченням лідера УНА УНСО пана А.Шкіля, чи більш давніх подіях пов'язаних з обвинуваченням экс-прем'єр-міністра Ю.Тимошенка.

Потрібно наголосити на тому, що питання про права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в кримінальному судочинстві надзвичайно тісно пов'язане з проблемою регламентації застосування запобіжних заходів. За своєю правовою природою запобіжні заходи є такими примусовими засобами, які застосовуються до особи тоді, коли вона ще не визнана винною у вчиненні злочину, коли вона відповідно до принципу презумпції невинуватості вважається невинуватою.

На наш погляд, саме ця особливість покладає на органи досудового розслідування і суди особливу відповідальність за правильний вибір запобіжного заходу у кожній конкретній ситуації, потребує особливої зваженості при прийнятті рішення з цього питання. Адже найменше відхилення від букви і духу закону може призвести до надзвичайно суттєвого ущемлення конституційних прав і свобод людини.

Потрібно зазначити, що вивчення цього питання у Верховному Суді України показало, що з шести запобіжних заходів, передбачених законом (ст. 149 КПК України), фактично застосовуються лише два — тримання під вартою і підписка про невиїзд. При цьому практичними працівниками певна перевага віддається застосуванню запобіжного заходу у вигляді взяття під варту — цей захід застосовується не тільки тоді, коли лише він може забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого та виконання ними процесуальних обов'язків, але й тоді, коли це спроможні зробити й менш суворі запобіжні заходи.

Так певною мірою на застосування в першу чергу саме тримання під вартою орієнтує органи попереднього розслідування і суди сам закон. Варто звернутися до ст. 148 КПК України, щоб у цьому пересвідчитись. «При наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений, перебуваючи на волі, — зазначається у ч. 1 цієї статті, — укріється від слідства і суду або перешкодить встановленню істини в кримінальній справі, або займатиметься злочинною діяльністю, а також для забезпечення виконання вироку слідчий, прокурор вправі застосувати щодо обвинуваченого один із запобіжних заходів...»¹

Відзначивши, що шкода інтересам правосуддя може бути заподіяна саме перебуванням обвинуваченого на волі, законодавець вільно чи невільно орієнтує особу або орган, в провадженні яких перебуває справа, на пріоритетне обрання як запобіжного заходу взяття під варту, хоча формально у цій статті йдеться про підстави для обрання всіх запобіжних заходів.

На наш погляд, тримання під вартою повинно бути винятковим запобіжним заходом, тим заходом, який застосовується лише тоді, коли є всі підстави вважати, що інші, менш суворі запобіжні заходи неспроможні забезпечити виконання обвинуваченим процесуальних обов'язків і належної поведінки, встановлення істини у справі та виконання вироку. Це випливає не тільки з принципу презумпції невинуватості, але й із міжнародних правових актів Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод, статей 9, 10 і 14 Міжнародного пакту про громадські і політичні права.

Як зазначають науковці, і ми з ними погоджуємося, є підстави вважати, що незастосування у необхідних випадках більш м'яких, ніж тримання під вартою, запобіжних заходів зумовлено значною мірою тим, що дізнавачі, слідчі, прокурори і судді не можуть подолати тих стереотипів, які склалися у правозастосовчій практиці протягом багатьох років. Тримання під вартою застосовується нерідко не тільки для досягнення тих специфічних завдань, які ставляться перед запобіжними заходами, але й як засіб примусити підозрюваного, обвинуваченого дати «бажані» для слідчого показання або не відмовитися від показань, які він уже дав, а нерідко і як кара за злочин, винність у вчиненні якого ще не доведено².

На наш погляд, було б доцільно, у відповідному розділі майбутнього КПК, визначити, що тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується тільки тоді, коли інші заходи неспроможні забезпечити належну поведінку особи; передбачити граничні терміни тримання особи під вартою та відповідні гарантії цих положень (передбачити, наприклад, що у будь-якому випадку особа не може утримуватись під вартою у справах про нетяжкі злочини довше одного року, у справах про тяжкі злочини — довше двох років, у справах про особливо тяжкі злочини — довше трьох років; у разі закінчення цих строків дізнавач, слідчий, прокурор, суд зобов'язані негайно звільнити особу з-під варті; начальник місця ув'язнення зобов'язаний також негайно звільнити з-під варті особу, щодо якої постановою про продовження строку тримання під вартою чи вирок суду, що набрав законної сили, на день закінчення цих строків не надійшли); розширити види запобіжних заходів, не пов'язаних з триманням під вартою (передбачивши, що такими заходами є підписка про невиїзд та належну поведінку, особиста порука, передача неповнолітнього під нагляд, передача під нагляд командування військової частини, передача під нагляд міліції, застава, відсторонення від посади, домашній арешт); передбачити, що на особу, щодо якої обрано один із запобіжних заходів, не пов'язаний з триманням під вартою, крім спеціально визначених у відповідних статтях, покладаються й інші обов'язки, невиконання яких тягне як зміну запобіжного заходу, так і застосування штрафних чи інших санкцій.

Потрібно також зазначити і про те, що покладення на особу, щодо якої обрано один із запобіжних заходів, не пов'язаний з триманням під вартою, певних обов'язків із забезпеченням з допомогою служби з досудових питань дієвого контролю може і повинно стати тим фактором, який сприятиме більш широкому застосуванню цих заходів. Ми підтримуємо думку вчених, які до таких обов'язків відносять: «обов'язкові: не ухилитися від слідства і суду; не ухилитися від виконання процесуальних рішень; не

перешкоджати встановленню істини у справі; не вчиняти злочини; *необов'язкові* (такі, що покладаються на підозрюваного, обвинуваченого залежно від розсуду особи, яка застосовує той чи інший захід): продовжувати працювати за місцем роботи чи вжити заходів до працевлаштування; продовжувати або розпочати навчання; дотримуватися обумовлених обмежень щодо особистого спілкування; уникати спілкування з потерпілим, свідками, особами, які можуть бути допитані як свідки, експертами, спеціалістами, працівниками правоохоронних органів; утримуватися від надмірного вживання спиртних напоїв, під вживання наркотичних засобів; пройти медичне, психологічне чи психіатричне лікування, лікування від алкоголізму чи наркоманії; вести телефонні розмови чи в інший спосіб обмінюватись інформацією; відправляти і отримувати кореспонденцію тощо³.

Чинний закон (ст. 149 КПК) не відносить затримання підозрюваного до запобіжних заходів.

Ми вважаємо, що за своєю природою затримання повинно бути визнано тимчасовим запобіжним заходом, а підстави й порядок його здійснення чітко визначені в законі.

На наш погляд, треба, зокрема, передбачити, що затримання підозрюваного може бути застосоване у разі нагальної необхідності запобігти злочину чи припинити його, коли особу застали на місці вчинення злочину або безпосередньо після його вчинення; коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин; коли на особі або на її одязі, при ній, у її житлі, в інших належних їй приміщеннях чи транспортному засобі буде виявлено знаряддя чи явні сліди злочину або об'єкти злочинних дій; за наявності інших даних, що дають підставу підозрювати особу у вчиненні злочину, коли вона намагалася втекти, або не має постійного проживання, або не встановлено особу підозрюваного. Затримання не може тривати більше, ніж сімдесят дві години. Цей термін може бути продовжений слідчим суддею у спеціально визначених випадках до п'ятнадцяти діб. Про кожний випадок затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, негайно складається протокол, який оголошується підозрюваному і йому роз'яснюються права і обов'язки, з'ясовується, чи бажає він мати захисника з моменту затримання, про що робиться відмітка в протоколі. Копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому. Одночасно копія протоколу надсилається Службі з досудових питань. Кожний затриманий протягом досудового провадження має право оскаржити затримання до суду.

Роблячи короткий висновок на підставі вище викладеного, було б доцільно запровадити запропоновані у нашій доповіді положення щодо вдосконалення нового проекту КПК України з питання застосування запобіжних заходів щодо особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину.

Література

1. *Кримінально-процесуальний кодекс України*. – К., Юрінком. 1995.
2. *Моляренко В., Пилипчик П. Головні напрями розбудови кримінального судочинства структура зміст майбутнього КПК / Право України*. – №2. – 2000.

¹ Кримінально-процесуальний кодекс України. К.: Юрінком, 1995.

² Моляренко В., Пилипчик П. Головні напрями розбудови кримінального судочинства структура і зміст майбутнього КПК України. – Право України, 2000.

³ Моляренко в., Пилипчик П. Головні напрями розбудови кримінального судочинства структура і зміст майбутнього КПК України./ Право України 2000.

С. Бичкова,

*ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ
України, м. Київ*

ПОСТАНОВКА ПИТАНЬ ЕКСПЕРТУ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ЕКСПЕРТИЗИ

Правильно, послідовно і вичерпно сформульовані питання є найважливішою частиною ухвали суду про призначення експертизи. Без них не може бути повного й обґрунтованого висновку експерта.

Постановкою питань експерту суд визначає характер експертизи, її напрямки і обсяг, а нерідко і методи дослідження.¹ Від продуманості змісту питань, ретельного формулювання кожного з них, – як відзначають А.В. Дулов і П.Д. Нестеренко, – нерідко залежить повнота і швидкість проведення експертизи.

Згідно ч. 3 ст. 57 ЦПК України, призначаючи експертизу та встановлюючи коло питань, що слід поставити перед експертами, суддя або суд повинен з цього приводу врахувати пропозиції сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Відхилення питань, запропонованих особами, які беруть участь у справі, суд зобов'язаний мотивувати.

Таким чином, суд повинен розглянути питання, представлені особами, що беруть участь у справі, однак він може виключити ті з них, що не мають відношення до справи чи виходять за межі компетенції експерта, а також сформулювати їх з власної ініціативи. Остаточне визначення завдання (тобто кола питань) експерту належить суду.

Можна виділити основні вимоги, що повинні пред'являтися судом до питань, які підлягають розгляду експертом, зокрема вони повинні:

а) впливати з матеріалів справи;

б) вимагати застосування спеціальних знань у формі експертизи (звідси впливає заборона ставити перед експертом питання довідкового характеру, питання також не можуть носити правового характеру);

в) відповідати предмету експертизи, що призначається;

г) формулюватися з урахуванням наукових можливостей відповідного виду дослідження;

г) бути визначеними, ясними, конкретними і по можливості лаконічними;

д) викладатися послідовно, тобто логічно доповнювати один одного і впливати один з іншого.

Крім того, перелік питань повинен бути повним, мати вичерпний характер. При цьому варто ставити перед експертом лише ті питання, з'ясування яких продиктоване дійсною необхідністю.

Також рекомендується для зручності групувати питання по об'єктах дослідження.

Практика показує, що формулювання питань – найбільш важка для суду стадія призначення експертизи. Іноді їх ставлять нечітко, неточно або неконкретно. При постановці питань у деяких випадках не враховуються сучасні можливості експертизи.⁴

У формулюванні експертного завдання суду покликані допомогти зразкові переліки питань, наведені у відомчих актах,⁴ а також у ряді літературних джерел.

Слід зазначити, що спроби скласти такі переліки знайшли визнання не у всіх авторів. Деякі вчені вважають, що питання експертам різних спеціальностей обов'язково повинні відображати обставини конкретної справи, у зв'язку з чим складання яких-небудь стандартних питань недоцільно.⁶